

**EMPLOYMENT
NEW ZEALAND**

Fakahinohino ki hono fai 'o ha Feinga Fakalelei (mediation) 'i he ngaahi ngāue'angá

**MINISTRY OF BUSINESS,
INNOVATION & EMPLOYMENT**
HĪKINA WHAKATUTUKI

New Zealand Government

EMPLOYMENT NEW ZEALAND

Fakatokanga'i ange: 'Oku 'oatu 'i he fakamatalá ni 'a e fakamā'opo'opo 'o e ngaahi totonu mo e fatongia e ni'ihi 'o e kau ngāue' pea mo e ngaahi ngāue'angā 'o fakatatau ki he laó 'i he 'ene tu'u he 'aho 1 'o 'Epeleli 2019. 'Oku 'oatu 'a e fakatokanga mei he potungāue Ministry of Business Innovation and Employment, 'e 'ikai ha'a nau kāunga ki ha fa'ahinga ola 'o ha ngāue na'e fakahoko, 'o makatu'unga 'i he fakahinohinó ni pe ko ha hala pe ko ha fehālaaki 'i ha 'ikai ke 'oatu kakato.

5448_1 March 2020 • ISBN • 978 1 99 001900 5 (online)
978 1 99 001901 2 (print)

www.employment.govt.nz | 0800 20 90 20

Mālō e lelei

Ko e ngaahi me'a ke fai kapau 'e hoko ha ngaahi faingata'a'ia 'i he ngāue'angá

Na'a ke 'osi talanoa ki he pulé mo ho kaungā ngāue ka 'oku kei hoko atu pē 'a e faingata'a'ia. Kapau na'e fakanofa koe mei he ngāue 'i ha founa na'a ke pehē na'e ta'etotonu, pe na'a ke ongo'i na'e sai ange ke ke nofo mei he ngāue koe'uhi ko e ngaahi faingata'a'ia na'a ke fekuki mo iá. Pe na'e 'ikai tuha pe taau 'a e 'ulungaanga 'o kinautolu 'oku mou ngāue fakatahá.

'E lava ke tokoni'i ta'etotongi koe 'e he va'a ngāue Feinga Fakalelei (mediation service) 'a e Employment New Zealand. 'Oku fakalele 'a e va'a ngāue ni 'e he potungāue Ministry of Business, Innovation and Employment (MBIE). Ko e kau Tokoni (mediators) 'i he Feinga Fakalelei, 'oku nau lava ke tokoni'i 'a e kakai ngāue pea mo honau ngaahi ngāue'angá ke nau fengāue'aki fakataha ke lava 'o nau fakalelei'i 'a honau ngaahi vaá 'iate kinautolu pē.

Ko e hā 'a e Feinga Fakalelei (mediation)?

Ko e Feinga Fakalelei ko ha founa ngāue ma'ae kakai ngāue pea mo e ngaahi ngāue'anga 'oku nau 'i ai, ke nau nofo hifo 'o talanoa mo alea'i ha ngaahi faingata'a'ia 'oku hoko 'i honau vaá pea 'oku tokoni'i kinautolu 'e ha Tokoni Faifakalelei (mediator) ke nau felotoi aofangatuku – 'o fai ia 'i ha founa hao pea malu, fakapulipuli 'o 'ikai ke fakamalohi'i.

Ko e hā 'a e ngāue 'a e Tokoni (mediator)?

- › ko 'ene fakahinohino 'a e founa totonu ke fai'aki 'a hono 'a hono fakataha'i 'o e ngaahi me'a 'oku fai ai 'a e faingata'a'ia.
- › tokoni ki he ongo fa'ahí ke nau femahino'aki pea ke tataki kinautolu ki ha aofangatuku te na felotoi ki ai.
- › fa'u 'a e tohi felotoi 'a e ongo faha'i pe ko e "Record of Settlement" mei he Feinga Fakalelei ke hoko ia ko e alepau fakalao.

Ko hai 'e lava ke ne kole ke fai ha Feinga Fakalelei?

'E lava ke kole 'e ha tokotaha ngāue pē 'oku hoko ki ai ha faingata'a'ia 'i he ngāue'angá 'o hangē ko ha kakai kuo nau folau mai mei muli ke nau ma'u ngāue heni, fānau ako pea mo kinautolu 'oku nau visa ngāue fakataimi pea mo e kau ngāue alepau taautaha (contractors) mo e kau fakafofonga 'o e kau ngāue.

‘Oku totongi ‘a hono fai ‘o e ngāué ni?

Ko e Feinga Fakalelei ‘oku ta’etotongi.

Pea ‘oku fēfē ‘a hono kole fai ha Feinga Fakalelei?

1. Fuofua ‘eke pe vakai’i pe ‘e tali mo loto ‘a e fa’ahi ‘e tahá ke fai ha Feinga Fakalelei.
2. Kapau ‘e fai ha felotoi ki ai, ‘e lava ke fakahū ‘a e kole ‘i he ‘initaneti ‘o fakafou ‘i he uepisaiti **www.employment.govt.nz/request-mediation**, pe ko e www.employment.govt.nz ‘o kumi’aki ‘a e lea ko e “Request Mediation” pea ‘oku ‘i ai ‘a e foomu ai ‘e lava pe ke fakafonu ‘o fakahū’aki ‘a e kolé.
3. Koe’uhi ke lava lelei mo kakato ‘a e fatongiá ma’a kimoutolu, kātaki ‘o fakahā mai pe ‘oku ‘i ai ha ngaahi tō’onga pe ‘ulungaanga fakafonua pe ko ha faingata’a’ia (disability) ke fakakau ia ‘i hono fokotu’utu’u ‘o e Feinga Fakalelei.
4. ‘Omai fakataha ‘a ho’o tohi kolé pea mo ha ngaahi pepa pe fakamatala tohi fekau’aki mo ia. ‘E kau ai ‘a e tohi aleapau ngāue, ko ha ngaahi ‘imeili, ‘uhinga ‘a ho’o kole ke fai ha fakalelei pea mo ha ngaahi tatau ‘o ha fakataha na’e ‘osi fai kimu’a atu.
5. Hili ‘a hono ma’u ‘o e tohi kolé, ‘e fetu’utaki atu ‘a e va’a ngāué ni ke fakamahino ‘a e taimi ke fai ai ‘a e Feinga Fakalelei.

6. Kapau 'e 'ikai loto 'a e fa'ahi 'e tahá ki he Feinga Fakalelei, 'e lava ke ke kole ki he va'a ngāue Employment Relations Authority ke nau fai ha ngāue ki ai. 'E ma'u heni ha tănaki ki he ngaahi fakahinohino kuo 'osi 'oatu:

www.era.govt.nz

Ko e hā ha ngaahi me'a ke u fai kimu'a pe toki fakahoko 'a e Feinga Fakalelei?

Kimu'a 'i he 'aho 'o e Fakalelei, fakapapau'i 'oku ke:

- › 'osi hiki'i hifo 'o fakamatala'i nounou pē, 'a e makatu'unga 'o ho'o faingata'a'ia
- › 'osi ma'u kotoa 'a e ngaahi pepa mahu'inga ki he me'a ni ('o hangē ko e aleapau ngāue, taimi ngāue mo e tatau 'o e la'i vahe mo e vāhenga, tohi mo e 'imeili)
- › fakakaukau'i lelei 'a ho'o fakamatala 'e fai fekau'aki mo e faingata'a'ia pea mo ha ngaahi me'a kehe pe te ke fie lave ki ai. Kapau te ke hiki'i hifo ia, 'e tokoni ia ke ke manatu'i kotoa
- › 'oku totonu ke ke 'osi 'ilo'i pau 'a e ola 'oku ke fiema'u ma'au 'i he 'osi 'a e fakalelei.

'Oku 'ikai fiema'u ia ke 'ai hao vala pe teuteu makehe – ha'u pē koe 'i ho teuteu angamaheni.

Ko hai 'oku totonu ke 'i he Feinga Fakalelei?

Ko kinautolu 'oku totonu ke nau 'i he Feinga Fakalelei, ko e Tokoni (mediator) pea mo kinautolu 'oku nau fiema'u ke fai ha ngāue ki he faingata'a'ia 'i honau vaá. 'A ia 'e lava pe ke hoko ia ko e tokotaha 'oku ne pule'i 'a e ngāue'angá pea mo ha tokotaha ngāue pe ko ha toko 2. 'E ngofua ke 'omai 'e he ongo fa'ahí ha tokotaha ko ha pou pou pe ko ha taukapo 'o hangē ko ha loea, fakafofonga 'iunioni, pou pou mei he fāmili pe ko ha taha pē.

Ko e Feinga Fakalelei 'oku tatau ia mo ha 'ave ki he Fakamaau'angá?

'Ikai. Ko e Feinga Fakalelei 'oku 'ikai tatau ia mo ha fakatonutonu 'i he Fakamaau'angá. Ko e Feinga Fakalelei ko ha fakataha ia 'a e ongo fa'ahí pea mo ha Tokoni (mediator) 'o fai ha talanoa mo kumi ha founa ke lava ai 'o vetevete fakalelei 'a e ngaahi faingata'a'ia.

'E fiema'u ke kumi ha'a ku loea?

Ko e me'a pē ia 'a 'au pe te ke ha'u mo hao fakafofonga. Ka 'e lava pē ke ke ha'u tokotaha pē koe. Kaekehe, kapau 'oku fihí 'a e me'a ni ia, 'e lava ke tokoni 'a e loea pe ko ha ni'ihí 'o hangē ko ha fakafofonga mei he 'iunioní pe ko ha tokotaha ke ne taukave'i ho'o ngaahi totonú, kautaha 'a e ngaahi ngāue'angá (employer organisation) pe ko ha loea 'oku taukei he lao 'o e kau ngāue mo e ngāue'angá.

Te ke totongi foki 'a e fakamole kapau te ke ngāue'aki ha kau fakafofonga. Ko e founga angamaheni ko e ta'etotongi 'a hono fakafofonga'i koe 'e he 'iunioni.

Ko e hā 'a e me'a 'oku fai 'i he 'aho 'o e Feinga Fakalelei?

1. Te ke ma'u ha tohi ke fakahā atu ai 'a e 'aho, taimi mo e feitu'u ke fai ki ai. 'I ho'o a'u atu ki ai, 'e 'ave koe ki ha loki makehe. 'E fakafe'iloaki atu 'a e Tokoni ki he Feinga Fakalelei ke 'ilo'i pe 'oku tūkunga lelei e me'a kotoa pē. 'E fai 'a 'ene fakafe'iloaki ki he ongo fa'ahi takitaha pea mo māvahevahe pē.
2. 'I ho'o mou maa'u kotoa, 'e toki lava ke fakatahataha'i kotoa kimoutolu 'i he loki pe 'e taha (tukukehe kapau 'e 'ikai te ke loto ki ai). 'E kamata leva 'a e Feinga Fakalelei. 'Oku kau heni 'a hono vahe'i 'a e taimi ke takitaha fai 'e he fa'ahi 'a 'ene fakamatala mo fakahā ai 'a 'ene fokotu'utu'u ke lava 'o fakalelei'i 'aki 'a e ngaahi me'a 'oku fai ai 'a e faingata'a'ia.
3. Hili 'a e takitaha fakamatala 'a e ongo fa'ahi, 'e hoko atu ha alēlea pea ke kau atu ki ai mo e Tokoni. Ko e fatongia 'o e Tokoni, ke faka'ai'ai 'a e ongo fa'ahi ke nau fakakaukau'i lelei pe 'e lava fēfē ke vete pe a'usia ha felotoi mo ha fakalelei.
4. Ko e konga 'e taha 'o e fatongia ni ko ha lea pe pōtalanoa fakataautaha 'a e Tokoni ki he ongo fa'ahi. Ko e talanoa ko iā 'e 'ikai 'ilo ki ai 'e ha taha ka ko e fa'ahi pē ko iā pea mo e Tokoni.
5. 'E feinga 'a e Tokoni ke mahino mo nga'unu 'a e ongo fa'ahi ke lava 'o vete 'a e faingata'a 'i ha founga 'oku potupotumālie pea mo fakamahino 'a hono iku'anga 'o kapau 'e 'ikai a'usia ha fakalelei.
6. 'E tukuatu 'e he Tokoni ki he ongo fa'ahi ha taimi ke nau fakakaukau lelei ai ki he ngaahi me'a na'a nau 'osi fanongo ki ai pea mo e ngaahi me'a ke nau fili mei ai – pe ke nau kumi tokoni pe fale'i mei ho nau kau fakafofongá pe kau poupou.

Ko hai 'oku totonu ke lea he fakatahá?

Ko koe, ko e fa'ahi 'e tahá pea mo e Tokoni te mou fai 'a e lea. Ko e kau poupouú 'oku 'ikai fa'a lava 'o lea lolotonga 'a e alea fakalukufuá ka 'e lava ke nau tokoni 'i he ngaahi fakataha fakafo'ituitui pe taautaha. 'E lava ke lea 'a kinautolu ko e kau fakafofongá ka ko e lea 'oku mahu'inga taha 'a kinautolu 'oku ha'a nautolu pe hoko ki ai 'a e faingata'a'ia.

Ko e hā hono fuoloa 'o e Feinga Fakalelei?

Ko e ngaahi fakatahá ni 'oku a'u pē ki he houa 'e 3 pe 4, ka 'e lava pe ke 'osi kakato ha 'aho 'e 1 kapau ko he ngaahi me'a 'oku fihí tu'u.

'E lava fēfē ke ma'u kotoa 'a e ngaahi me'a 'oku ou faka'amu ke ma'u mei ha Feinga Fakalelei?

'Oku tonu ke ke mateuteu ke:

- fanongo lelei ki he fakamatala 'a e fa'ahi 'e tahá mo ke tali ko e anga ia 'o 'enau sió, neongo 'oku 'ikai te ke loto pe tui ki he me'a ko iá
- fakamatala'i ke mahino 'a ho'o tafa'aki
- lea'aki e mo'oni mo e totonu
- feinga ke mahino kiate koe 'a e sio 'a e fa'ahi 'e tahá pea ke lotolahi mo fiema'u ke lava 'o vete 'a e faingata'a'ia.

Ko e hā e me'a 'e hoko hili 'a e Feinga Fakalelei?

Kapau 'e fai ha felotoi

'E hiki tohi leva 'e he Tokoni 'a e ngaahi me'a ne felotoi ki ai 'a e ongo fa'ahi pea ko hono fakamo'oni'i ia kuo a'usia 'a e felotoi mo ha fakalelei pe ko e Record of Settlement. Hili ha fakamo'oni tohinima ki ai 'a e ongo fa'ahi pea mo e Tokoni, 'e hoko 'a e felotoi ko ia ko e tu'utu'uni fakapulipuli mo aofangatuku 'o ha'i ki ai 'a e ongo fa'ahi pea 'e lava ke ngāue'aki ia 'i ha fakatonutonu 'amui 'i he Fakamaau'anga.

'E 'oatu 'e he Tokoni ha tatau 'o e aleapaú ni ma'au ke ke 'alu mo ia. Pea ke fai leva 'e he ongo fa'ahi 'a e ngaahi me'a na'a nau felotoi mo tali ke fai.

'E lava ke u tala ke 'ilo 'e ha ni'ihí kehe 'a e Feinga Fakalelei pea mo e felotoi na'e hiki 'e he Tokoni?

'Ikai. 'E 'ikai lava ke ke tala ke 'ilo 'e ha taha 'a e ngaahi me'a na'e 'ohake 'i he Feinga Fakalelei pea mo e felotoi na'e iku ki aí. Ko e Feinga Felotoi 'oku malu mo fakapulipuli ke 'oua na'a 'ilo 'e ha taha mei tu'a.

Fēfē kapau 'e liliu 'a 'eku fakakaukau?

Ko e tu'utu'uni na'e hiki 'e he Tokoni 'o ne fakamo'oni ai, ko e aofangatauku ia 'o 'ikai lava ke toe liliu. 'E 'ikai lava ke 'ave ia ki he Fakamaau'angá kapau 'e liliu 'a ho'o fakakaukau. Fakapapau'i 'oku mahino lelei kiate koe 'a e me'a 'oku ke loto ki ai kimu'a pea ke toki fakamo'oni 'i he aleapaú.

Kapau 'e maumau'i pe talangata'a ha fa'ahi ki he aleapaú

Kapau 'e 'ikai ke fai 'e ha fa'ahi 'a e ngaahi tu'utu'uni 'i he Record of Settlement ('o 'ikai ke ne totongi pe 'ikai tauhi ke malu 'o 'oua 'e 'ilo mei tu'a 'a e tu'utu'uni na'e fai), 'e lava ke hanga 'e he fa'ahi 'e tahá 'o kole ki he va'a ngāue ko e Employment Relations Authority pe ko e Fakamaau'anga Employment Court ke nau fakamalo'i 'a e fa'ahi 'e tahá ke muimui ki he aleapaú. 'E lava foki ke ke fetu'utaki hangatonu ki he Tokoni 'o kole ke ne fetu'utaki ki he fa'ahi ko iá 'o lea ke nau fai ki he aleapaú.

Kapau 'e 'ikai ha felotoi

'E lava leva ki he ongo faha'i ke:

- › fai ha kole ki he Tokoni ke fai ha'a ne **fokotu'u fakakaukau (recommendation)**. Kapau 'e 'ikai ke tali 'e ha taha 'o e ongo fa'ahí, 'a e fokotu'u fakakaukau ko iá (pea 'e vahe'i 'a e taimi ke fakamahino ai) 'e hoko leva ia ko e tu'utu'uni aofangatuku 'o lava ke ha'i ki ai 'a e ongo fa'ahi mo lava ke faka'aonga'i 'i he Fakamaau'anga
- › fai ha kole ki he Tokoni ke fai ha'a ne **tu'utu'uni (decision)**. Ko e tu'utu'uni ko iá 'e aofangatuku, 'o lava ke ha'i ki ai 'a e ongo fa'ahi mo lava le faka'aonga'i 'i he Fakamaau'angá
- › Kole ki he **ERA** (Employment Relations Authority) ke fai ha'a nau tu'utu'uni (ui ia ko e determination) 'o makatu'unga he ngaahi me'a na'e 'osi 'ohake. 'Oku totongi 'a e ERA ki ha'a nau fai e ngāue ko ia. Ko hono fakaikiiki 'o ha totongi te nau 'eke'i mo e fakahinohino pe ko hai 'e lava ke ne fai ha kole pehē ni, 'e ma'u ia 'i he uepisaiti **www.era.govt.nz/forms-and-fees**

FAKATOKANGA'I ANGE:

1. Kapau 'e liliu ha me'a pe te mo felotoi mo e fa'ahi 'e tahá, **kuo pau** ke mo fetu'utaki ki he va'a ngāue Mediaton Services 'i he vave taha.
2. Kapau 'oku 'i ai ha'o fehu'i pea ke a'utonu ki he uepisaiti **www.employment.govt.nz** pe telefoni ki he Service Centre I he 0800 20 90 20 pea te mau tokoni atu.
3. 'E lava ke toe ma'u atu mo ha ngaahi fakahinohino ki ho'o totonú 'i he ngāue'angá, ko e va'a ngāue ERA pea mo e fakamaau'anga Employment Court 'i he **www.employment.govt.nz**. 'Oku 'i ai 'a 'emau ngaahi naunau 'i he ngaahi lea fakafonua kehekehe 'o fekau'aki mo e ngaahi totonu mo e faifatongia 'i he ngāue'angá.

